

У 60-70-х роках у Радянському Союзі виникло примітне явище, коли політику уряду стала відкрито критикувати невелика, але дедалі більша кількість людей, яких звичайно називали дисидентами й які вимагали ширших громадянських, релігійних і національних прав. Як після десятиліть терору, в атмосфері жорсткого контролю й при всіх наявних засобах ідеологічної обробки міг зародитися цей гідний подиву виклик режимові? Дисидентство великою мірою виросло з деєталінізації, з послаблення «паралічу страху», що їх розпочав Хрущов. Його обмежені викриття страхітливих злочинів сталінської доби викликали розчарування та скептицизм відносно й інших сторін режиму. Тому спроба Брежнєва обмежити лібералізацію викликала протести й опозицію, особливо серед інтелігенції.

Помітний вплив на формування інакодумства справляли зовнішні фактори. Передусім це стосується антикомуністичних виступів у країнах "соціалістичного табору", зокрема 1956р. в Угорщині, потім Польщі, Східній Німеччині, розгортання світового правозахисного руху, стимульованого прийнятою у 1948 та розповсюдженою в Україні з 1963 року "Загальною декларацією прав людини".

Дисидентський рух плинув у СРСР трьома потоками, що часто зливалися. Завдяки легшому доступу до західних журналістів найбільш відомим був московський правозахисний, або демократичний, рух, що переважно складався з представників російської інтелігенції, серед провідників якої були такі світочі, як письменник Олександр Солженіцин та фізик-ядерник Андрій Сахаров. Іншою формою «антигромадської поведінки» був релігійний активізм. На Україні, як і в інших неросійських республіках, дисидентство викристалізовувалося у змаганнях за національні й громадянські права, а також за релігійну свободу.

Серед західних аналітиків українського дисидентського руху існує розбіжність щодо умов, котрі спонукали людей до відкритого протесту. Олександр Мотиль доводить, що до зародження дисидентства на Україні, як і в Радянському Союзі взагалі, спричинився насамперед політичний курс радянського керівництва, особливо хрущовська «відлига» й намагання Брежнєва покласти їй край. Відверто проукраїнська лінія Шелеста, поза всяким сумнівом, давала українській інтелігенції додаткову спонуку висловлювати невдоволення Москвою. Всеволод Ісаєв та Богдан Кравченко підкреслюють, що дисидентство було тісно пов'язане насамперед із соціально-економічною напруженістю. З огляду на організований Москвою величезний вплив на Україну росіян вони вважають, що конкуренція за вигідну роботу між привілейованими російськими прибульцями та амбіційними українцями часто схиляла останніх до підтримки вимог дисидентів надати Україні більшої

самостійності. Так чи інакше, в даному контексті дисидентство було найновішим проявом вікового протистояння між українською інтелігенцією та бюрократією російської імперії.

Шестидесятники

Спочатку осередок українських дисидентів складали «шестидесятники» - нове плідне покоління письменників, що здобувало собі визнання. До нього належали Ліна Костенко, Василь Симоненко, Іван Драч, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Микола Вінграновський, Алла Горська та Іван Дзюба. Пізніше до них приєдналися Василь Стус, Михайло Осадчий, Ігор та Ірина Калинці, Іван Гель та брати Горині. Вражаючою рисою цієї групи було те, що її члени являли собою зразковий продукт радянської системи освіти й швидко робили собі багатообіцяючу кар'єру. Деякі були переконаними комуністами. Хоча дисиденти діяли переважно в Києві та Львові, вони походили з різних частин України. Більшість складали східні українці, проте багато з них мали ті чи інші зв'язки із Західною Україною, де свого часу навчалися чи працювали. Інша варта уваги риса полягала в тому, що чимало інтелігентів були в своїх сім'ях першими, хто залишив село й приєднався до лав міської інтелігенції. Звідси й той наївний ідеалізм та складна аргументація, часто притаманні їхнім заявам. Загалом вони становили дуже аморфний і неорганізований конгломерат людей. На Україні налічувалося не більше тисячі активних дисидентів. Проте їх підтримувало й співчувало їм, напевне, багато тисяч.

Євген Сверстюк писав у 1993 році:

"...Серед ознак шестидесятників я б поставив на перше місце юний ідеалізм, який просвітлює, підносить і єднає. ...

Другою ознакою я б назвав шукання правди і чесної позиції. ... Поетів тоді називали формалістами за шукання своєї індивідуальності. Насправді - за шукання істини - замість ідеї спущеної зверху для оспівування.

Як третю ознаку я б виділив неприйняття, опір, протистояння офіційній літературі та всьому апаратові будівничих казарм."

На останній хвилі відлиги встигло розквітнути багато талантів, які потім страждали за це.

У 1962 році побачила світ перша поетична збірка Василя Симоненка, одного з найяскравіших поетів "українського відродження". 1965 та 1973 років у Мюнхені були опубліковані інші його твори, але автор цих видань не побачив. У 1963 році невідомі злочинці жорстоко побили його і того ж року він помер.

Однією з найобдарованіших представниць шестидесятників стала Ліна Костенко. У своїй творчості вона звертається до історичного минулого, одвічних проблем духовності українського народу.

Характеризуючи найяскравіших представників літератури того часу Є. Сверстюк писав, що незважаючи на спільні риси, кожен з них відрізнявся своєю творчою індивідуальністю: "Іван Світличний виводив соцреалізм на загальнолюдський простір та демонтував теорію партійної літератури. Іван Драч приніс перші вірші незвичайні та незрозумілі так, наче його й не вчили, про що і як треба писати. Василь Симоненко заговорив з Україною в тоні надзвичайної щирості та відвертості. Микола Вінграновський тривожно заговорив про свій народ, і метафори його звучали апокаліптично. Ліна

Костенко зрідка виступала зі своїми віршами, але то були вірші такої сили звучання, наче вся радянська поезія для неї неістотна."

Зовсім не те і не так, як навчали в інституті, малювали Віктор Зарецький, Алла Горська, Галина Севрук, Панас Заливаха.

Прояви дисидентства

Проти чого ж виступали українські дисиденти і яких цілей прагнули досягти? Як і в кожній групі інтелектуалів, тут існувала велика різноманітність і відмінність у поглядах. Іван Дзюба, літературний критик і один з найвидатніших дисидентів, однаково прагнув здобути як громадянські свободи, так і національні права. Він чітко висловив свою мету: «Я пропоную... одну-єдину річ: свободу - свободу чесного публічного обговорення національного питання, свободу національного вибору, свободу національного самопізнання і саморозвитку. Але спочатку і насамперед має бути свобода на дискусію і незгоду». Націонал-комуніста Дзюбу непокоїла велика розбіжність між радянською теорією та дійсністю, особливо в галузі національних прав, тому він закликав власті усунути її для блага як радянської системи, так і українського народу. На відміну від нього історик Валентин Мороз продовжував інтелектуальні традиції українського інтегрального націоналізму, відкрито виражаючи свою відразу до радянської системи та надію на її крах. Проте взагалі українські дисиденти закликали до проведення в СРСР реформ, а не до революції чи відокремлення, й виступали проти національних репресій на Україні та за громадянські права в СРСР.

Перші прояви цього руху мали місце наприкінці 50-х-на початку 60-х років, коли на Західній Україні було організовано кілька невеликих таємних груп. Виділялася серед них так звана «Група юристів» на чолі з адвокатом Левком Лук'яненком. Вона закликала до здійснення законного права України на вихід із Радянського Союзу. Після виявлення цих груп їхніх учасників на закритих процесах було засуджено до тривалих термінів ув'язнення.

У 1962 та 1963 роках Хрущов провів широко розрекламовані зустрічі з діячами культури та мистецтва. На них він роздратовано засудив "відступи від соціалістичного реалізму" та "прояви формалізму і абстракціонізму".

Інерція деєсталінізації продовжувала розбурхувати неспокій серед інтелігенції. Проведена у 1963 р. в Київському університеті офіційна конференція з питань культури та мови, участь у якій взяли більше тисячі чоловік, перетворилася на відкриту демонстрацію проти русифікації. Приблизно в цей час студенти та інтелігенція стали постійно сходитися до пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві не тільки для публічних читань творів поета, а й також для того, щоб критикувати культурну політику режиму. Підозріла пожежа 1964 р., що знищила фонд українських рукописів бібліотеки Академії наук України, викликала бурю протестів провідних діячів літератури. Побойуючися, щоб події не вийшли з-під контролю, Кремль вирішив ударити по дисидентському рухові в усьому Радянському Союзі. Наслідком цієї політики на Україні став арешт наприкінці 1965 р. близько двох десятків тих, хто протестував особливо голосно. Щоб залякати інших, власті вирішили судити дисидентів відкритим судом. Проте ця тактика бумерангом ударила по них самих, викликавши ще сильніші протести й опозицію. Побувавши на цих

процесах у Львові, молодий журналіст і відданий комуніст Вячеслав Чорновіл написав «Записки Чорновола» - збірку документів, що викривали свавільні, протизаконні й цинічні маніпуляції властей правосуддям. У палкій промові перед великою аудиторією в Києві засудив арешти Іван Дзюба. Він також подав Шелесту й Щербицькому свою працю «Інтернаціоналізм чи русифікація?» - тонкий, ерудований і безжальний аналіз теорії й механіки русифікації на Україні. Після свого арешту в 1970 р. за антирадянську агітацію та пропаганду Валентин Мороз написав «Репортаж із заповідника ім. Берії», емоційна й викривальна сила якого спрямована проти сваволі радянського офіціозу та руйнування ним окремого індивіда й цілих народів. Щоб не дати властям ізолювати дисидентів одного від одного й від суспільства, щоб інформувати світ про подробиці переслідувань в СРСР, у 1970 р. українські дисиденти почали таємно поширювати часопис «Український вісник». Хоч КДБ й зміг обмежити розповсюдження цих матеріалів на Україні, йому не під силу було запобігти їх проникненню на Захід. Там за допомогою українських емігрантів вони публікувалися й пропагувалися, що викликало у радянських властей замішання й переляк.

Культурне життя періоду "застою"

Післяхрущовське двадцятиріччя (1965-1985 рр. В Україні пройшло під знаком неухильного поглиблення кризи радянського суспільства, що поширилася на всі сфери життя - політику, економіку, соціальні відносини, ідеологію, культуру.

У цей час суспільно-політичне життя в Україна розвивалося надзвичайно суперечливо. З одного боку - наступ партапарату, його ідеології, з іншого - зростання національної свідомості.

Розвиток культурного життя теж носив суперечливий характер. Щорічно відкривалися нові школи, зростала кількість вчителів, і в той же час у зв'язку із зменшенням приросту населення зменшувалась кількість дітей шкільного віку. Все менше ставало шкіл з українською мовою навчання. А в деяких містах, особливо Донецького регіону, вони зовсім зникли. Офіційна влада посилено стимулювала процес русифікації. Освіта перебувала у стані постійного експериментування, політизації, пристосування до потреб "комуністичного будівництва". У 1966-67 рр. У школах республіки почався перехід на нові 10-річні програми навчання. Було запроваджено жорсткі критерії оцінки роботи навчальних закладів за кількісними показниками. Обов'язковість середньої освіти вела до знецінення знань. Поширилося явище "окозамилювання", оскільки високу оцінку керівництва міг мати тільки викладач, який мав високі відсоткові показники в навчально-виховному процесі. Особливий акцент робився на трудовому вихованні учнівської молоді. Професійно-технічне навчання поступово переводилося на базу середньої освіти.

Певних успіхів досягла українська наука у кібернетиці, фізиці, математиці. Проте були проблеми, в основному з вини керівництва. Вітчизняні вчені були виключені з міжнародного обміну інформацією, часто важливі наукові відкриття не доходили до керівників.

На науках гуманітарного профілю негативно позначилася заідеологізованість учених, тенденції до технізації всієї академічної системи.

Але й тоді були історики, які не йшли на компроміси з владою: М. Брайчевський, О. Компан, Я. Дзира.

В українській літературі тих років червоною ниткою проходили теми жовтневої революції і Великої Вітчизняної війни. Водночас з'являлися і неординарні твори. Поміж них - романи "Собор" (писався у 1963-67 рр.) і "Циклон" О. Гончара, проза Ю. Мушкетика, Є. Гуцала, Р. Іванчука, Ю. Дрозда, поезії І. Драча, Б. Олійника, Д. Павличка, Л. Костенко, інших.

За сприяння тодішнього керівника республіканської компартії П. Шелеста влада пішла на ряд суттєвих пом'якшень у своїй культурній політиці, навіть почався новий, щоправда, дуже поміркований варіант "українізації", розпочало діяльність Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, що, зокрема, здійснювало реставрацію пам'яток козацької доби. Однак все це явно суперечило московському курсові на створення "нової спільноти - радянського народу" й толерувалося лише до першої зручної нагоди.

Такою нагодою стали відомі події 1968 року в Чехословаччині. Хоча П. Шелест активно підтримував інтервенцію, він недовго протримався при владі, звинувачений в недостатньому послухові Москві та потуранні українському націоналізму. Після приходу до влади ультралояльного щодо Москви В. Щербицького знову почалося закручування гайок. Знаменним початком його були засудження та фактична заборона роману "Собор". Багатьох "шістдесятників" піддано гострій критиці та переслідуванням, кількох (зокрема Івана Дзюбу) навіть заарештовано. Практично припинилися перевидання творів митців, репресованих у 30-ті роки. З культурного обігу старанно вилучалося все, що могло стимулювати національні почуття, цензуруванню почали піддавати навіть класичні вірші Тараса Шевченка. Наслідком стала поява альтернативної, підпільної "дисидентської" культури, зокрема - так званого "самвидаву". Дисидентами (а пізніше - політв'язнями) стала найрадикальніша частина "шістдесятників". Інші або самоізолювалися від активного культурного життя, або пішли на компроміс із владою, вважаючи це єдиним способом продовжити спілкування з читачем.

Свідченням про наростання тиску на літературу стало прийняття ЦК КПРС у січні 1973 року Постанови "Про літературно-мистецьку діяльність". Вона вимагала більшої активності у слідуванні ідейним настановам партії.

Виникли проблеми й у розвитку інших видів мистецтва. Режим прагнув підкріпити безплідні ідеї про "розвинуте соціалістичне суспільство, як вищу форму цивілізації". Замовлення верхів стимулювалося високими гонорами, лауреатськими званнями, почесними і матеріальним достатком.

Кількість театрів зросла з 61 до 89. На сцені були суворо заборонені п'єси, які викривали недоліки існуючого ладу. Український театр дедалі більше втрачав свою національну особливість. Наприклад, з семи ТЮГів лише львівський був українським.

У музичному мистецтві в ті роки плідно працювали Г. Майборода, В. Губаренко, П. Майборода, І. Шамо. Але стало помітним і зникнення інтересу до національної музики. Її традиції намагалися зберегти хор імені Вірьовки, капела "Думка", заборонений у 1971 році етнографічний ансамбль "Гомін" та інші колективи. У 1979р. трагічно обірвалося життя автора пісень "Червона рута

та "Водограй" В. Івасюка. Розвивалося оперне мистецтво. (М. Стеф"юк, А. Солов"яненко, Д. Гнатюк).

В образотворчому мистецтві того часу занадто багато місця займали образи Леніна (М. Божій, В. Касіян, С. Шипка). Але розвивалась і українська школа живопису (М. Дерегус, В. Чеканюк, Т. Яблонська, Й. Кошар). Твори деяких художників-новаторів просто знищували (А. Рибачук, В. Мельниченко).

60-70ті роки Стали періодом формування українського поетичного кіно. Започаткували його випущені в цей час фільми "Камінний хрест" Леоніда Осики, "Криниця для спраглих" Юрія Іллєнка за сценарієм І. Драча, Білий птах з чорною ознакою" і "Вавілон ХХ" Івана Миколайчука, "Тіні забутих предків" Сергія Параджанова. Доля цих картин не була простою. Часто її вирішувала не професійність режисури чи майстерність акторів, а реакція влади.

Після падіння у 1972 р. Шелеста, Щербинський, спираючись на шефа КДБ Федорчука і партійного ідеолога Маланчука, розпочав масивний погром опозиційної інтелігенції, що призвів до арешту сотень людей і набагато суворіших вироків, ніж у 1965-1966 р. Відвертих дисидентів, а також співробітників дослідних інститутів, редакційних колегій, університетів, яких підозрювали в «неблагонадійних» поглядах, виганяли з роботи. Ця хвиля переслідувань, що нагадувала сталінські дні, травмувала ціле покоління української інтелігенції й змусила багатьох, серед них і Дзюбу, покаятися й відійти від дисидентської діяльності.

Опозиція в 60-70х роках

У вересні 1965р. підчас презентації у кінотеатрі "Україна" фільму "Тіні забутих предків" з різкою критикою арештів інтелігенції виступили Дзюба, Стус, Чорновіл. Під їхнім листом підписалося 140 присутніх. Реакція властей була блискавичною. Їх всіх було звільнено з місць роботи. Листи звернення до керівників УРСР та СРСР стали однією з найпоширеніших форм протесту у ті роки.

У 1967 році в структурі КДБ створюється спеціальне "п'яте управління" на яке режим поклав обов'язки по боротьбі із "ідеологічними диверсіями", а по суті - з інакодумцями.

Іншою формою діяльності дисидентів було поширення підготовлених книг, статей, відозв. Вони потайки переписувалися, передавалися з рук в руки. Така система називалася "самвидавством". Першою "самвидавською" роботою (1966р.) була "Правосуддя чи рецидиви терору?" В'ячеслава Чорновола. В січні 1970 року почав виходити журнал "Український вісник". До 1972 року вийшло шість номерів.

Завдяки цілеспрямованим діям дисидентів у 60х рр. була започаткована традиція 22 травня вшановувати пам'ять Тараса Шевченка. Цього дня 1861 року труну з його тілом провезли з Петербургу через Київ до Канева. 1967 року в цей день міліція розігнала учасників зібрання біля пам'ятника поетові у Києві і заарештувала 4 з них. На вимогу розгніваних людей, які влаштували демонстрацію біля ЦК КПУ арештантів звільнили.

У 1972 році досягла свого апогею кампанія репресій проти інакомислячих. Були заарештовані В'ячеслав Чорновіл, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Іван Дзюба, Михайло Осадчий, Юлій Шелест, Василь Стус та інші.

Практично всі вони були засуджені до тривалого ув'язнення та відправлені до таборів суворого чи особливого режимів на Уралі та в Мордовії. Крім цього було поставлено систему "каральної медицини". Деяких опозиціонерів, яких було важко звинуватити у порушенні відповідних статей кримінального кодексу оголошували божевільними та замикали до психіатричних лікарень спеціального типу.

На початку 70х рр. дисидентство стало впливовим чинником політичного життя. Активні дії правозахисників стали відомі на Заході, повідомлення про них потрапили на сторінки іноземної преси.

Масові репресії 1972 року на деякий час паралізували активність дисидентів. Однак вже у 1974 році побачили світ 7 та 8 випуски "Українського вісника" у чому незаперечна заслуга Степана Хмари.

Поріділі чисельно, але й далі сповнені рішучості дисиденти у 1975 р. дістали новий імпульс, коли СРСР підписав Гельсінкську угоду й офіційно погодився шанувати громадянські права своїх підданих. Повірівши Кремлеві на слово, дисиденти організували відкриті й, на їхню думку, юридичне санкціоновані групи, завдання яких полягало в тому, щоб наглядати за дотриманням громадянських прав з боку Кремля. Перший Гельсінкський комітет було засновано в Москві у травні 1976 р. Незабаром, у листопаді 1976 р., в Києві з'явилася Українська Гельсінкська група. Аналогічні групи сформувались у Литві (листопад 1976 р.), Грузії (січень 1977 р.) та Вірменії (квітень 1977 р.).

Гельсінські групи не були таким уже поширеним явищем серед країн соціалістичного табору. У Радянському Союзі їх було 5. Поза його межами вони існували лише у Польщі (Комітет захисту робітників, перетворений згодом у Комітет громадського захисту (KOS-KOR)), у Чехословаччині (група "Хартія-77"). У Румунії подібні групи не виникли, оскільки таємна поліція придушувала кожен таку спробу у зародку. У Німеччині місцеві громадяни користалися Гельсінськими угодами головню для того, щоб дістати право еміграції. Зовсім слабим був відгук на гелсінський процес у Болгарії та Угорщині. Все це дає підстави стверджувати, що українські дисиденти були однією з головних опозиційних груп у Центральній і Східній Європі.

Українська Гельсінкська група.

Очолив Українську Гельсінкську групу письменник Микола Руденко - політичний комісар у роки другої світової війни та колишній партійний чиновник у письменницькій організації. Його близьким товаришем був генерал Радянської армії Петро Григоренко - кавалер багатьох урядових відзнак, якого відправили у відставку. Ця група налічувала 37 учасників, найрізноманітніших за походженням. Тут були дисиденти, що вже відбули терміни ув'язнення, такі як Ніна Строката, Василь Стус, Левко Лук'яненко, Іван Кандиба, Надія Світлична та Вячеслав Чорновіл, такі колишні націоналісти (що вижили після десятиліть, проведених у сталінських концтаборах), як Святослав Караванський, Оксана Попович, Оксана Мешко, Ірина Сенік, Петро Січко, Данило Шумук та Юрій Шухевич (син командувача УПА Романа Шухевича), й такі релігійні активісти, як православний священник Василь Романюк.

Незважаючи на постійні арешти, склад УГГ продовжував збільшуватися, і вже у 1985 р. вона нараховувала 36 чоловік. Наприкінці 1970-х років деякі з членів - Григоренко, Строката-Караванська, Надія Світлична - емігрували з СРСР, тим самим діставши можливість представляти УГГ за кордоном.

Українську Гельсінкську групу відрізняли від попередніх дисидентів дві важливі риси. Перша полягала в тому, що група являла собою відкриту громадську організацію, яка хоч і не була прорежимною, проте вважала, що має законне право на існування. Такі погляди були для Східної України чимось нечуваним ще з часу встановлення радянської влади. Іншою безпрецедентною рисою були контакти з аналогічними групами по всьому СРСР з метою «інтернаціоналізувати» захист громадянських і національних прав.

У програмних заявах групи явно проступало й нове мислення. Вони наголошували на застосуванні легальних методів, убачаючи вирішення суспільних проблем у дотриманні законів узагалі й поважанні прав особи зокрема. Тому члени групи часто називали свою діяльність правозахисним рухом. Як зауважував Іван Лисяк-Рудницький, проповідування законності й справжньої демократії замість певної ідеології, наприклад, націоналізму чи марксизму, якими доти захоплювалася українська інтелігенція, стало важливим поворотним пунктом в історії української політичної думки.

Хоч деякі члени Української Гельсінкської групи лишалися якоюсь мірою на позиціях марксизму чи націоналізму, погляди її більшості найчіткіше передає такий уривок із спогадів Данила Шумука, що в минулому був водночас комуністом і націоналістом і провів близько 40 років у польських, нацистських і радянських тюрмах: «Лише демократія здатна врятувати людство від небезпеки тиранії як лівого, так і правого гатунку. Лише необмежене, гарантоване законом право усіх громадян висловлювати, пропагувати й захищати свої ідеї спроможне дати людям можливість контролювати і скеровувати політику уряду. Без цього права не може бути й мови про демократію і демократичні вибори до парламенту. Там, де немає легальної опозиції, що користується рівними правами в парламенті й серед народу, немає демократії... Я дійшов цих висновків після багатьох років роздумів, узагальнень та аналізу, і вони привели мене до критичного ставлення як до комуністів, так і до націоналістів донцовського типу».

Різким контрастом до ксенофобії, притаманної націоналізмові оунівського гатунку, було те, що палкий патріотизм українських дисидентів не передбачав ворожості до інших народів, навіть до росіян. У 1980 р. в одній із їхніх заяв говорилося: «Ми розуміємо, що значить жити під колоніальним гнітом, і тому заявляємо, що народові, який живе в нашій країні, буде забезпечено найширші політичні, економічні і соціальні права. Будуть безумовно гарантовані всі права національних меншостей і різноманітних релігійних асоціацій». Виходячи зі своїх легалістських поглядів, члени Української Гельсінкської групи вважали, що найкращим шляхом до незалежності України є застосування гарантованого в радянській конституції права на вихід з СРСР. На їхню думку, найефективніший спосіб «деколонізації» Радянського Союзу полягав у тому, щоб дозволити його народам провести справді вільні вибори.

Але ні поміркованість Гельсінкської групи, ні вимоги Заходу дотримуватися зобов'язань, що їх на себе взяв СРСР за Гельсінкськими угодами, не перешкодили радянським властям знову влаштувати дисидентам погром. До 1980 р. приблизно три чверті членів Української Гельсінкської групи отримали терміни ув'язнення від 10 до 15 років. Решту було вислано з України. Деяким, аби заспокоїти світову громадську думку, дозволили емігрувати.

Діяльність Української гельсінкської групи засвідчила про перехід дисидентського руху в нову, зрілішу стадію - стадію, яка відзначалася сформованою організаційною структурою й чітко окресленою політичною програмою. Основним новим моментом цієї програми був перехід українських дисидентів на самостійницькі позиції. У документах дисидентського руху все частіше звучала вимога виходу України зі складу СРСР і створення незалежної демократичної української держави".

Релігійне дисидентство.

Окремий різновид дисидентства на Україні базувався на релігії. Теоретично радянська конституція гарантує свободу віровизнання. Але режим удавався до цілого ряду заходів для боротьби з релігійними віруваннями та практикою. Вони включали обмеження релігійних публікацій, заборону навчати дітей релігії, проведення серед них атеїстичної агітації, засилання агентів у середовище священнослужителів і церковної ієрархії, закриття культових споруд, застосування до тих, хто стоїть за віру, громадських та економічних санкцій, обмеження можливості здобути освіту. Проте духовна безплідність радянської ідеології, з одного боку, та обурення жорстокою політикою режиму, з іншого, зумовили відновлення потягу до релігії, особливо на селі. Разом із цим зростала войовничість віруючих,

Скажене переслідування Української греко-католицької церкви («церкви у катакомбах») не змогло цілком знищити її. В останні десятиліття таємні відправи для віруючих проводили на Західній Україні 300-350 греко-католицьких священників на чолі з кількома єпископами. Існували навіть підпільні монастирі й таємні друкарні. У 1982 р. Йосип Тереля організував Комітет захисту Української католицької церкви, що ставив собі за мету домогтися її легалізації. Хоч у відповідь на це режим став заарештовувати її активістів, серед українців Галичини та Закарпаття відданість своїй давній церкві не втрачала сили.

Православна церква на Україні, що офіційно називалася Російською православною церквою, перебувала у вигіднішому становищі, оскільки її визнавав радянський уряд. Але ціною цього було співробітництво з режимом, що доходило до плазування перед ним. Як наслідок, у православній церкві, й особливо серед її ієрархії, поширилися корупція, лицемірство і тенденція задовольняти державні інтереси за рахунок релігійних потреб. Це призвело до того, що кілька членів нижчого духовенства, зокрема жорстоко переслідуваний Василь Романюк, виступили з осудом як власних зверхників, так і держави.

Чи не найбільш войовничими і динамічними віровизнаннями на Україні в 60-70-х роках були баптистська та інші протестантські секти - п'ятидесятники, адвентисти, свідки Ієгови. Вони відправляли свої релігійні потреби в автономних конгрегаціях, навчали дітей, як цього вимагає їхня віра, нерідко

відмовлялися реєструватися в органах влади, що ускладнювало властям контроль над ними. Їхні фундаменталістські погляди, організація, що спирається на простих віруючих, палка відданість вірі приваблювали до них численних новонавернених, особливо на Східній Україні. В ці роки вони складали непропорційно велику частку «в'язнів совісті» в СРСР. До свого виїзду в Сполучені Штати першим провідником баптистів був пастор Георгій Вінс.

Придушення дисидентства.

На початку 80-х рр. В Україні дисидентський рух було практично розгромлено.

Незважаючи на всю відвагу, натхненність та ідеалізм дисидентів і на одіозну поведінку їхніх гонителів, цей рух не набув широкої підтримки на Україні. Однією з причин цього стало те, що, крім засудження режиму й вимог дотримуватися законів, дисиденти не сформулювали виразної політичної програми. Питання, які вони порушували, не були проблемами щоденного життя, що хвилюють більшість населення: робітників і колгоспників. Тому дисиденти мали вузьку соціальну базу, що складалася майже виключно з інтелігенції.

Але вирішальною причиною невдачі дисидентського руху була природа системи, що протистояла йому. На дисидентів ополчилися всі потужні сили радянської системи й особливо всемогутній КДБ. Володіючи монополією на засоби комунікації, режим всіляко перешкоджав поширенню інформації про дисидентів серед громадськості. Коли ж якась інформація все ж з'являлася, то вона звичайно була спотвореною й змальовувала дисидентів у негативному світлі. Маючи в своєму розпорядженні сотні тисяч офіцерів, агентів у цивільному, донощиків, КДБ, здавалося, був усюдисущим і всезнаючим у своєму прагненні не допустити поза наглядом уряду будь-якої громадської діяльності. Але на відміну від сталінських часів таємна поліція вже не виявляла такого фанатизму й не знищувала дійсних і потенційних супротивників. Тепер вона намагалася ізолювати дисидентів від суспільства й, застосовуючи до них методи дедалі більшого тиску, змусити їх покаятися або замовкнути. Тим, хто критикував режим, відмовляли в робочих місцях, у можливості здобуття освіти їхнім дітям й навіть у даху над головою. Найупертіших засуджували до тривалих термінів ув'язнення або запроторювали до психіатричних лікарень, де їм давали препарати, що руйнують людську особистість. Знищуючи кількох, КДБ успішно вдавалося залякати багатьох.

У своїй діяльності на Україні таємна поліція була не такою обмеженою, як у Москві. Ізольовані від столичних західних журналістів, українські дисиденти не мали захисту так званої «парасолі гласності», як їхні видатні російські та єврейські колеги. Та й проблема національних прав українців не викликала на Заході великого інтересу. Тим часом, побоюючись українського націоналізму, режим проводив на Україні особливо жорстокі репресії. Ось чому київський КДБ мав репутацію найбрутальнішого в СРСР, ось звідки непропорційно велике число саме українських «в'язнів совісті».

Однак завдяки самовідданій боротьбі дисидентів у громадський свідомості поступово стверджувалася думка, що український народ є не просто

придатком до "великого брата", що можливе створення незалежної держави. З середовища дисидентів вийшло багато видатних політиків.

Персоналії (біографічні довідки).

СТУС ВАСИЛЬ СЕМЕНОВИЧ (6.1.1938 - 4.9.1985) - видатний український поет, правозахисник. Народився у с. Рахнівці Гайсинського району на Вінниччині в селянській родині. В 1940 сім'я переїхала до м. Сталіне (тепер Донецьк), де батько завербувався на один із хімічних заводів. У 1944-54 навчався у міській середній школі № 150. Після закінчення школи вступив на історико-філологічний факультет педінституту. У студентські роки Стус постійно й наполегливо працював у бібліотеці. Разом з ним навчалися відомі в українській літературі люди, як Олег Орач, Володимир Міщенко, Анатолій Лазаренко, Василь Захарченко, Василь Голобородько. У студентські роки Стус разом з Олегом Орачем, Володимиром Міщенком, Анатолієм Лазаренком, Василем Захарченком, Василем Голобородьком був членом літературного об'єднання "Обрій". Почав друкуватися з 1959. У 1961 працював учителем української мови й літератури в Таужнянській школі на Кіровоградщині. Протягом двох років служив в армії на Уралі. З березня 1963 - літературний редактор газети "Социалистический Донбасс". Того ж року вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т.Шевченка АН УРСР із спеціальності "Теорія літератури". За час перебування в аспірантурі підготував і здав до видавництва першу збірку творів "Круговерть", написав ряд літературно-критичних статей, надрукував кілька перекладів з Гете, Рільке, Лорки. Належав до Клубу творчої молоді, який очолював Лесь Танюк. У 1965 під час прем'єри кінофільму "Тіні забутих предків" у кінотеатрі "Україна" Стус разом з Іваном Дзюбою, В'ячеславом Чорноволом, Юрієм Бадзьо закликав партійних керівників і населення столиці засудити арешти української інтелігенції, що стало першим громадським політичним протестом на масові політичні репресії в Радянському Союзі у післявоєнний час. За участь у цій акції його відраховано з аспірантури. Працював у Центральному державному історичному архіві, згодом - на шахті, залізниці, будові, в метро. З 1966-72 - старший інженер у конструкторському бюро Міністерства промисловості будматеріалів УРСР. У цей період життя підготував другу збірку віршів "Зимові дерева", яку, однак, як і збірку "Круговерть", у вітчизняних видавництвах надрукувати не вдалося. У 1970 у Брюсселі виходить книжка віршів поета "Веселий цвинтар". Поезія Василя Стуса характеризується ліричністю, мелодійністю, її основу становить усвідомлення внутрішньої свободи, готовності до боротьби за кращу долю народу і України. Проте поступово домінуючими в творах поета стали песимістичні настрої, зневіра, породжені "соціалістичною" дійсністю. Літературна діяльність поета, його звернення у вищі партійні інстанції з протестами проти порушення людських прав і критичними оцінками тогочасного режиму спричинили арешт у січні 1972. На початку вересня 1972 київський обласний суд звинуватив його в "антирадянській агітації й пропаганді" та засудив до 5 років позбавлення волі і 3 років заслання. Покарання відбував у мордовських і магаданських таборах. З ув'язнення звернувся із заявою до Верховної Ради СРСР з відмовою від громадянства: "...мати радянське громадянство є неможливою для мене річчю. Бути радянським

громадянином - значить бути рабом...". Після звільнення повернувся до Києва, працював на київських заводах, вступив до Української гелсінської групи (жовтень 1979), продовжував правозахисну діяльність, зокрема, виступав на захист репресованих членів УГГ У травні 1980 заарештований вдруге, визнаний особливо небезпечним рецидивістом і у вересні засуджений до 10 років таборів особливого суворого режиму та 5 років заслання. В одному з листів, адресованому світовій громадськості (жовтень 1980), відомий російський правозахисник А. Сахаров розцінив вирок Стусові як ганьбу радянської репресивної системи. Утримувався у таборі для політв'язнів у с. Кучині (тепер Чусовського р-ну Пермської обл., Росія). Табірними наглядачами знищено збірку з приблизно 300 віршів. На знак протесту проти жорстокого поводження табірної адміністрації з політв'язнями кілька разів оголошував голодовки. У січні 1983 за передачу на волю зошита з віршами на рік був кинутий у камеру-одиначку. У 1985 Г. Бьолль висунув творчість Стуса на здобуття Нобелівської премії з літератури. 28 серпня 1985 року Стус оголосив безстрокове сухе голодування. Помер в ніч з 3 на 4 серпня у карцері, куди потрапив за те, що читаючи книгу в камері, сперся ліктем на нари. Похований у с. Борисово. У листопаді 1990 прах Стуса разом з прахом О.Тихого і Ю.Литвина перепоховано на Байковому кладовищі у Києві. Після смерті поета в Україні видано збірки "Поезії" (1990), "Вікна в позапростір" (1992), три томи "Творів" (1994-95; ред. Д. Стус і М.Коцюбинська) та спогади "Не відлюбив свою тривогу ранню...". Державна премія ім. Т. Шевченка 1993 (посмертно).

МАРЧЕНКО ВАЛЕРІЙ (16.9.1947 - 7.10.1984) -відомий український правозахисник, літературознавець і перекладач. Народився у Києві. Навчався на філологічному факультеті Київського університету, одночасно вивчав тюркські мови в Бакинському університеті. З 1970 - співробітник газети "Літературна Україна", за сумісництвом викладав українську мову і літературу в середній школі у Києві. Протягом 1971-72 опублікував ряд перекладів з азербайджанської творів С. Ахундова, Дж. Мамедкулі-Заде. В період 1968-73 були написані, але не опубліковані літературознавчі розвідки про М. Зерова ("Русское наследие неоклассика"), публіцистичні статті "Київський діалог", "Страшний якийсь тягар" та ін. Друкувався у молодіжних виданнях Азербайджану і Туркменістану. 25 червня 1973 заарештований співробітниками КГБ. За вирокіом Київського обласного суду від 27.12.1973 відповідно до ст.62 ч. 1 Кримінального кодексу УРСР. "Наклепницькі вигадки, які ганьблять радянський суспільний лад..., за поширення документів націоналістичного змісту, в яких зводиться злісний наклеп на радянську дійсність, національну політику КППС...". Засуджений до 6 років позбавлення волі в колонії суворого режиму і 2 років заслання. Відбував покарання у пермському таборі для політв'язнів Є 35. В таборах познайомився з українськими правозахисниками - І. Світличним, С. Глузманом та ін. В ув'язненні написав ряд публіцистичних нарисів, в яких висвітлював умови існування в'язнів у радянських таборах, трагічні події 1940-50-х рр. у Західній Україні. Незважаючи на тяжку хворобу нирок, яка привела до інвалідності, М. відмовився писати заяву-каяття. Після звільнення жив у Києві. Довго не міг знайти роботу, згодом працював сторожем. Займався перекладами з англійської, писав публіцистичні статті - "Там, у

Київських печерах", "ГУЛАГ". Активно займався правозахисною діяльністю, розсилав листи-протести з засудженням існуючої тоталітарної системи. Рішуче виступив проти інструкції Міністерства освіти УРСР "Про посилення вивчення російської мови у школах України", яку назвав "найсвіжішим Валуєвським указом". 21 жовтня 1983 вже важко хворого М. заарештовують вдруге і засуджують до 10 років таборів особливого режиму і 5 років заслання. Етапом був відправлений у пермські табори, де незабаром відмовили нирки. Помер у тюремній лікарні в Ленінграді. Похований у с. Гатному (Києво-Святошинського р-ну Київської обл.). У Гамбурзі вийшла в перекладі німецькою мовою книга про життя і творчість Марченка - "Я не маю ні дому, ні вулиці".

ГОРСЬКА АЛЛА ОЛЕКСАНДРІВНА (18.9.1929-28.11.1970) - українська художниця і відомий діяч правозахисного руху 60-х років в Україні. Народилася в м. Ялті. Підчас війни пережила блокаду Ленінграда. Навчалась в художньому інституті в Києві. В 1961-65 разом з В. Стусом, В. Симоненком, І. Світличним та ін. стала одним з організаторів і активним членом Клубу творчої молоді у Києві, який був тоді центром українського національного життя. Брала участь в організації літературно-мистецьких вечорів, підготовці щорічних Шевченківських свят та ін. Плідно займалась мистецькою діяльністю, створила ряд монументально-художніх робіт. В 1964 за виконання Шевченківського вітражу до вестибюлю Київського університету (був знищений), виключена з Спілки художників, однак згодом поновлена. Належачи до групи "шестидесятників", брала активну участь в українському правозахисному русі. За участь в акціях протесту в 1965-68 проти розправ над українськими правозахисниками - Б. і М. Горинями, П. Заливахою, С. Караванським, В. Морозом, В. Чорноволом та ін. Горська була знову виключена зі Спілки художників і зазнала переслідувань з боку радянських органів безпеки. В квітні 1968 поставила свій підпис під листом-протестом 139 діячів науки і культури до тодішніх керівників СРСР у зв'язку з незаконними арештами і закритими судами над дисидентами. 28.11.1970 трагічно загинула при нез'ясованих обставинах у Василькові біля Києва. Це вбивство за деякими версіями приписують КДБ, який мстив Горській ще за оприлюднення разом з В. Симоненком фактів масових розстрілів киян у Биківнянському лісі. (Скоріш за все, саме це стало причиною побиття міліціонерами у м. Смілі Симоненка, внаслідок чого він і помер у лікарні через кілька місяців.) Похорон Горської перетворився в демонстрацію протесту проти існуючого комуністичного режиму в Україні. Автор численних художніх творів: "Автопортрет з сином" (1960), "Портрет батька" (1960), "Абетка" (1960), "Біля річки" (1962-63), "Портрет В. Симоненка" (1963) та ін.

ЛИТВИН ЮРІЙ ТИМОНОВИЧ (26.11.1934 - 5.9.1984) - відомий український поет, журналіст і правозахисник. Народився у с. Ксаверівці під Києвом. Навчався у гірничопромисловій школі у м. Шахти, згодом працював у Донбасі. З юнацьких літ цікавився українською літературою і національною культурою. В 1953-55 відбував перше ув'язнення на будівництві Куйбишевської гідроелектростанції. Невдовзі після звільнення 14 квітня 1956 Литвин був заарештований вдруге, звинувачений у створенні в ув'язненні підпільної

націоналістичної організації "Група Визволення України" і засуджений до 10 років позбавлення волі. Покарання відбував у таборах Мединь і Вихорівка ("Озерлаг", Іркутська обл.) і мордовських таборах для політв'язнів. В ув'язненні писав вірші українською і російською мовами та закінчив в 1965 збірку "Трагическая галерея" (розповідь про злочини тоталітарної системи проти українського народу). Незабаром всі поезії були вилучені під час обшуку. Після звільнення в червні 1965 був змушений через переслідування переїхати у Красноярськ. 14 листопада 1974 Литвина знову заарештували і засудили за ст. 187-1 ("Наклепницькі вигадки, що ганьблять радянську державу і суспільний лад"). В листопаді 1977 Литвин, тільки звільнившись з ув'язнення, став членом Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських угод і продовжив боротьбу проти тоталітарного режиму в Україні. У квітні 1979 завершив статтю "Правозахисний рух в Україні. Його засади і перспективи", в якій виробив політичну програму українського правозахисного руху. 5 липня 1979 важко хворого Литвина заарештовують знову, звинувачують у веденні "антирадянської агітації і пропаганди" та засуджують до 10-річного ув'язнення і 5 років заслання. 3 травня 1982 відбував покарання у таборах суворого режиму (селах Кучино, Половинка, Всесвятське Пермської обл.), де перебувала більшість учасників українського правозахисного руху. 24.8.1984 Л. знайшли в камері із розрізаним животом. 5.9.1984 він помер. У листопаді 1989 прах Юрія Литвина, Василя Стуса і Олекси Тихого був перевезений до Києва і з почестями похований на Байковому кладовищі. Автор книг "Рабочее дело", "Безумець", "Поема о подснежниках".

ТИХИЙ ОЛЕКСІЙ ІВАНОВИЧ (Олекса Тихий; 27.1.1927 - 6.5.1984) - відомий український поет, правозахисник. Народився на хуторі Їжівка (Костянтинівського р-ну Донецької обл.). Закінчив філософський факультет Московського університету. З 1950 працював учителем біології у Ново-Костянтинівській школі (тепер Приазовського р-ну Запорізької обл.). З 1953 мешкав у селі Рубцове (тепер Краснолиманського р-ну Донецької обл.), викладав у школі. З 1954 - вчитель історії у рідному селі. У 1948 вперше засуджений військовим трибуналом Сталінської (тепер Донецька обл.) області за критику кандидата в депутати на 5 років позбавлення волі, але військовий трибунал МВС Українського округу замінив покарання на умовне. Заарештований у лютому 1956 за листа, надісланого до ЦК КППС із протестом проти введення військ Варшавського договору в Угорщину. 18 квітня 1957 на закритому засіданні Сталінського обласного суду на підставі ст. 54-10 ч. 1 Карного кодексу УРСР "за антирадянську агітацію та пропаганду" засуджений на 7 років позбавлення волі. Термін покарання відбував у Володимирській тюрмі та Дубовлагу. Після звільнення 15 лютого 1964 Тихий, не маючи можливості влаштуватись на роботу за спеціальністю, працював вантажником, слюсарем-механіком, оператором-дефектоскопістом, пожежником. Водночас проводив велику роботу з укладання словника української мови, розробив "метод навчання без школи" (за домашніми завданнями). У своїх публіцистичних творах виступав за відродження української мови та національної культури на Донеччині. У січні 1972 Тихий надіслав до редакції газети "Радянська Донеччина" статтю "Роздуми про українську мову та

культуру в Донецькій області", а на початку 1973 - до Президії Верховної Ради УРСР листа під назвою "Думки про рідний донецький край" (у квітні листа було виправлено на адресу Голови Президії Верховної Ради УРСР І. Грушецького). У 1974 написав нарис "Сільські проблеми" та роздуми "Ви і ми", в яких виступив проти процесу русифікації та на захист української мови. У листопаді 1976 Тихий разом з М. Руденком, О. Мешко, П. Григоренком, Л. Лук'яненком, О. Бердником та ін. виступив членом-засновником однієї з перших правозахисних асоціацій - Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод і підписав перші документи УГГ - "Декларацію Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод" та "Меморандум № 1". Літературна і правозахисна діяльність Тихого стала причиною його другого арешту на початку лютого 1977. Справу Тихого було об'єднано зі справою колишнього секретаря парткому Спілки письменників України М. Руденка. У червні-липні 1977 під час судового процесу в с. Дружківці (Донецької обл.) засуджений за звинуваченням у "антирадянській агітації і пропаганді" та "за незаконне зберігання зброї" (було підкинута гвинтівка) до 10-річного позбавлення волі у таборах особливо суворого режиму і 5-ти років заслання. 21.7.1977 оголошено вирок: за ст. 62 ч.2 КК УРСР Тихого було позбавлено волі на 10 років з засланням на 5 років та за ст. 222 ч.1 - на 3 роки; остаточно - 10 років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії особливого режиму з засланням на 5 років. Відбував покарання у мордовському таборі (с. Соснівка). У березні 1980 переведений у табір особливого режиму для політв'язнів у с. Кучино (Чусовський р-н Пермської обл., Росія). Кілька разів оголошував голодовки (найдовша - 52 дні). З 1981 тяжко хворів. Помер 6.5.1984. у тюремній лікарні у Пермі. Постановою Пленуму Верховного суду УРСР від 7.12.1990 вирок щодо Тихого скасовано і справу закрито "за відсутністю складу злочину". 19.11.1989 прах Олексі Тихого перепохований разом з тлінними рештками В. Стуса і Ю. Литвина на Байковому кладовищі у Києві.

І дещо докладніше про журнал "Український вісник".

"УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК" - нелегальний суспільно-політичний часопис. Виходив від січня 1970 до березня 1972 (випуски 1-6) у Львові. Засновник, автор, редактор і видавець - В'ячеслав Чорновіл. У вступному слові "Завдання "Українського вісника"", яке відкривало усі шість випусків, декларувалося, що видання подаватиме об'єктивну інформацію про порушення свободи слова та прав, гарантованих Конституцією СРСР, про судові й позасудові репресії, факти шовінізму й українофобії, становище українських політв'язнів, про акції протесту, а також друкуватиме твори самвидаву. У підготовці журналу брали участь Ярослав Кендзьор, Михайло Косів, Валентин Мороз, Юрій Шухевич, Микола Плахотнюк, Ніна Строката, Надія Світлична, Василь Стус, Алена Пашко. Умови для конспіративного друку часопису забезпечувала Олена Антонів, друкували журнал Людмила Шереметьєва (випуски 1-4), В. Чорновіл та Я. Кендзьор. Кур'єрами та розповсюджувачами були Стефанія Гулик, Ганна Садовська. Сприяли розповсюдженню журналу Зіновія Франко, Ярослав Дашкевич, Валентина Чорновіл. Студентка КДУ з Чехословаччини Анна Коцур вивозила журнал у Пряшів, звідти Павло Мурашко передавав "Український вісник" на Захід. Журнал передруковували

видавництво "Смолоскип" ім. В. Симоненка (США), видавництво "Сучасність" (Мюнхен), Українська видавнича спілка у Лондоні та ін. До української та світової громадськості публікації журналу доносило радіо "Свобода". В Україні випуски "Українського вісника" поширювалися самвидавом. За довідкою Львівського УКДБ, "журнал друкувався на друкарських машинках, а потім шляхом розмноження перших примірників розповсюджувався серед різних осіб" машинописом, ксероксуванням та фотоспособом. У багатьох містах журнал мав своїх кореспондентів та розповсюджувачів. За розпорядженням В. Чорновола, заарештованого у січні 1972, видання журналу було припинене. На сторінках "Українського вісника" публікувалися документи про політичні репресії та дисидентський рух кінця 1960 - початку 1970-х років, публіцистичні статті, листи протесту та літературні твори, авторами яких були В. Симоненко, В. Стус, І. Світличний, В. Романюк, В. Чорновіл, І. Дзюба, С. Караванський та ін. Зважаючи на великий авторитет позацензурного часопису, в Україні здійснено кілька спроб продовжити його випуск. У 1972 намагалися поновити видання журналу в Києві Євген Пронюк, Василь Овсієнко, Василь Лісовий та Іван Гайдук, але появі журналу завадили арешти. У 1974 Степан Хмара з Червонограда (Львівська обл.) спільно з київськими журналістами Олесем Шевченком та Віталієм Шевченком видали свій "Український вісник" під числом 7-8 (у 1975 опублікований за кордоном). Кілька чисел журналу під такою ж назвою видала Українська загальнонародна організація. Після звільнення з ув'язнення В. Чорновіл разом з Михайлом Горинем, Павлом Скочком, Василем Барладяну у серпні 1987 відновив видання журналу як першого в Україні опозиційного до влади легального літературно-художнього та суспільно-політичного часопису (до березня 1989 вийшли 7-14 випуски). Від випуску 11 (січень 1988) журнал був органом Української гельсінської групи, згодом - органом Української гельсінської спілки. Поліграфічним способом його тиражувало Закордонне представництво УГС (Нью-Йорк). З 5.12.1987 почали виходити щомісячні експрес-випуски "Українського вісника", з 11.7.1988 - листки прес-служби УГС (по 2-3 на тиждень) і невдовзі випуск журналу було припинено.